

Óceántányér

A szem, ebben a hirtelen támadt kék villanásban, a csőbe néz, mögötte jelek erezte a táblán, kibúvó nap, piros korlátok. Rétegek egymás után a fejben: levelek zizegése a tó fölött, a tó mellett minden kő világos csont, riadt hő, korai játék. Alattuk torlódnak a vonalak, hidak ágaskodnak, torony szökken a szokásos felfordulásban, rutinlépés, benne a rutinban. Két cipő vibrál a szikrában, szürke kabát, mint a felhőzet talaj és fekete bura között. Ott villog a matricák útja. Minden út csúcsban végződik, pontos idő, a levelemlék visszajátszó döbbenete. Két kard a keletkező dzsungelben, két parton, a tó elválasztó ingere, szomjat keltő kék, levelegyüttesek öröme, feszítő kapcsolat, ahogy

a karok egymásba nyúlnak. Ajtón lép be a reggel, a dobozok, mintha sosem láttuk volna. Falak, lombok ingere. Alatta számok, fehér kör a sötétben, váltakozó betűk, az értelem tányérja, összehajló vonások, mint a sátrak, felbukó póznák. Két földnyelv, mint az összekötés két elemi része, egyik part a karív, a másik arcforma, levelek folyosói, az ég beosztása szigorú rendszerben, helyezkedik a nézés, mint a test. Nyaláb hull a csőbe, kék lámpa villan. Értelemállapot, ülés-helyzet. Kezelőpult, gombok szétszórtan, mint a fogak, egy dalban az összes funkció, szigetek vonulnak a képernyőn. Egyik még alszik, csupán néhány vonalból áll, a másik a kép közepe felé nyúl, rendes működés. A boldog reggel kiszögellései, ősi madárláb. Talpat mindenhová, csúcsokra mászni, egy kategória, egy érintés, tág a szem, mint az egységes víz.

Ágencia az antropocén korában*

Et pourtant la Terre s'émeut
– Michel Serres, *Le contrat naturel*

Vajon hogyan kellene reagálnunk, amikor olyan hírral szembesülünk, mint az alábbi a *Le Monde* 2013. május 7-i, keddi számából: „Május 3-án, pénteken Mauna Loában a szén-dioxid koncentráció a 339,29 ppm-hez közelített”? Vajon hogyan tudjuk befogadni e hír szokatlan újdonságát: „A levegőben található szén-dioxid mennyisége magasabb, mint az elmúlt 2,5 millió évben valaha – idén vajon átlépjük-e a széndioxid, a globális felmelegedés fő ágensének 400 ppm-es határértékét”? A mély történelem íve és saját kollektív cselekvésünk efféle együttes kiterjedését még ennél is aggasztóbbá teszi ugyanennek a cikknek az alcíme, amely csendesesen kijelenti: „A szén-dioxid megengedhető maximális határértékét már nem sokkal 1990 előtt átléptük.” Nemcsak le kell nyelnünk tehát azokat a híreket, melyek szerint fejlődésünk legutóbbi szakasza egy olyan tényállást változtatott meg, amely határozottan régebb óta áll fenn, mint amióta maga az emberi faj létezik (a cikkben található diagram emlékeztet arra, hogy az ember legrégebben használt eszközei viszonylag újdonságnak számítanak!), de azt az aggasztó tény is fel kell dolgoznunk, hogy a dráma már lezajlott, és a fő forradalmi esemény immár a hátunk mögött van, ugyanis átléptünk néhányat abból a kilenc „bolygóhatárból”

* A tanulmány eredeti megjelenési helye: *Agency at the Time of the Anthropocene* = *New Literary History*, 2014, 45, 1–18. A szöveg először a Holberg-díj 'From Economics to Ecology' című szimpóziumon mondott beszédként hangzott el 2013. június 4-én Bergenben, az alábbi címen: 'Which Language Shall We Speak with Gaia?'

[planetary boundaries], amelyek néhány tudós szerint olyan végső határt jelölnek, amelyet nem szabadna átlépni. Úgy gondolom, könnyen beláthatjuk, hogy a modernizmusban az emberek nincsenek felvértezve a megfelelő szellemi és érzelmi repertoárral ahhoz, hogy ilyen elképesztő méretű eseményekkel birkózzanak meg. Ezzel együtt nehezükre esik, hogy beletörődjenek ebbe a hirtelen gyorsulásba, amelyért ráadásul felelősnek kellene érezniük magukat, miközben pedig ez a cselekvésre való felszólítás semmiben sem emlékeztet régebbi forradalmi álmaikra. Hogyan lehetünk szimultán módon részei egy ilyen hosszú történelemnek; miként lehet ily jelentős befolyásunk; és hogyan lehetünk mégis ennyire elkésve azzal, hogy ráébredjünk a történetekre, továbbá ennyire képtelenek arra, hogy megkíséreljük helyrehozni azokat?

Amit az ehhez hasonló hírekben bámulatosnak tartok, az egyrészt a klimatológiától a paleontológiáig terjedő tudományágak sokasága, amelyek segítségére voltak az újságíróknak a használt ábrák létrehozásában, másrészt a történelmi dráma, amelybe mindezen tudományok mostantól kezdve alaposan belekeveredtek. Egy ilyen kijelentést képtelenség a távolból hidegvérrel szemlélt „objektív tényként” olvasni, ahogyan az állítólag korábban megszokássá vált, amikor a „természettudományok” felől érkező „információval” volt dolgunk. Ez a távolság nincs többé. A távolsággal együtt pedig az objektivitás is megszűnt, vagy legalábbis az objektivitás azon régebbi képze, amely képtelen volt számolni a történelem aktív szubjektumával. Nem csoda, hogy a felmelegedést kétségbe vonók tagadják ezeknek a mostantól idézőjelbe tett „tényeknek” a megbízhatóságát. Bizonyos szempontból igazuk van, de nem azért, mert mindezen tudományok semmi olyan objektumot nem állítanak elő, amely ellenáll az ellenvetéseknek [objection] (valójában ebből ered az objektivitás), hanem azért, mert az objektivitás képzetét teljesen felforgatta az emberek jelenléte a leírásra váró jelenségben és a megoldására hivatott politikában.²

Míg a science studies korábbi feladata az volt, hogy megértse a tudósok tevékeny szerepét a tények konstrukciójában, most új probléma merült fel: hogyan érthetjük meg az ember ágenciájának tevékeny szerepét a tények konstrukcióján túl egyáltalán annak a jelenségnek a létezésében, amely jelenséget ezek a tények próbálnak megalapozni. A számos apró különbség, amely tények, hírek, történetek, veszjelzések, figyelmeztetések, normák és kötelességek között feszül, elmosódik. Ezért olyan fontos, hogy megpróbáljuk néhányukat újra tisztázni. Különösen akkor, amikor megkíséreljük megérteni, hogyan tudunk ökonómiáról ökológiára váltani, tekintve a két diszciplína és „tudományos világnézet” közötti régi kapcsolatot.

A '90-es évek elején, éppen, amikor tudtunkon kívül átléptük a veszélyes szén-dioxid határértéket, a francia filozófus, Michel Serres egy merész és sajátos című könyvben, *A Természeti Szerződésben* számos más újító gondolat mellett Galilei leghíresebb idézetének

(„Eppur si muove!”) újragondolását kínálta fel. Az iskolában tanult megkövült tudománytörténet szerint Galilei, miután a Szent Inkvizíció megtiltotta neki, hogy bármit is nyilvánosan tanítson a Föld mozgásáról, állítólag ezt motyogta: „és mégis mozog”. Ezt az epizódot nevezi Serres az első pernek: a „prófétai” tudós a kor összes tekintélyével szemben csöndesen kijelent egy objektívényt, amely később romba dönti a szóban forgó tekintélyeket. Most azonban Serres szerint a második per szemtanúi vagyunk: az összegyűlt hatalmak előtt egy másik tudós – vagy inkább tudósok egy hasonlóképpen „profetikus” gyülekezete – némaságra van kárhoztatva mindazok által, akik tagadják a Föld viselkedését, és ugyanazt az „Eppur si muove” frázist motyogja, de egy új és meglehetősen rémisztő értelemben: „és mégis kimozdítják a Földet”. (A francia ennél is beszédesebb: „et pourtant la Terre s'émeut” helyett „Et pourtant la Terre se meut”). Így Serres:

Három évszázaddal ezelőtt minden jog a tudomány birtokába került: a Föld felé fordult azzal, hogy reagált a mozgására. A proféta tehát királlyá vált. Mi ezzel szemben egy hiányzó tekintélyhez fordulunk, amikor Galileihez hasonlóan felkiáltunk utódai, a profétákból lett királyok törvényszéke előtt: „kimozdítják a Földet”. Az emlékezet előtti időkben rögzült Föld, az életünk feltételeit és alapjait biztosító, alapvető fontosságú Föld remeg.³

Nem tartom szükségesnek, hogy akadémiai közegben ismertessem ezeket az új *érzelmeket*, amelyekkel a Földet kibillentették szokványos *mozgásaiból*. Nem csupán a Nap körül kering (ezt tudjuk), hanem ki is billen számos összefonódó élő organizmus rendkívül bonyolult munkálkodása hatására, amelyeket összefoglalóan vagy „Föld-rendszer tudománynak” [„Earth system science”], vagy még radikálisabban Gaiának neveznek.⁴ Gaia rendkívül fortélyos istennő. Négy évszázaddal az asztronómia tényei után a geológia tényei hírértéket kaptak, olyannyira, hogy Charles David Keeling mauna loai adatairól szóló közleménye az újság „tudomány és technika rovatából” átkerült egy új rovatba, amelyet kizárólag a Föld kárhozati tragédiáinak tartanak fenn.⁵ A következő állításban mindannyian egyetértünk: ahelyett, hogy galilei-i testként pusztá biliárdgolyóként viselkedne, a Föld mostanra visszanyerte egy önálló *cselekvő* jellemvonásait. Hiszen ahogy Dipesh Chakrabarty felvetette, a Föld újra a *történelem ágensévé* vált, vagy inkább annak ágensévé, amit a mi közös *geotörténetünknek* neveztem.⁶ Számunkra ez a probléma a filozófiában, a tudományban és az irodalomban a következő kérdésben ölt alakot: hogyan beszélünk el egy ilyen történetet?

³ Michel SERRES, *The Natural Contract*, ford. Elizabeth MACARTHUR – William PAULSON, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1995, 86.

⁴ James LOVELOCK, *Homage to Gaia: The Life of an Independent Scientist*, Oxford UP, Oxford, 2000.

⁵ Charles D. KEELING, *Rewards and Penalties of Monitoring the Earth* = Annual Review of Energy and Environment 23 (1998), 25–82.

⁶ Dipesh CHAKRABARTY, *The Climate of History: Four Theses* = Critical Inquiry, 2009/2, 197–222.

² Bronislaw SZERSZYNSKI, *Nature, Technology and the Sacred*, Wiley-Blackwell, London, 2005; Michael S. NORTHCOTT, *A Political Theology of Climate Change*, Wm. B. Eerdmans, Grand Rapids, MI, 2013.

Azon nem kellene meglepődnünk, hogy az ágencia új alakja („kimozdítják”) legalább olyan meglepő a megszilárdult hatalmak számára, mint a régi („mozog”). Ha az Inkvizíciót megrendítette a hír, hogy a Föld nem több, mint biliárdgolyó, amely végtelenül forog a határtalan világegyetemben (emlékezzünk csak Bertolt Brecht jelenetére, amelyben a szerzetesek és bíborosok úgy üznek gúnyt Galilei heliocentrizmusából, hogy céltalanul forgolódnak a Vatikán termeiben),⁷ akkor az új (mára inkább gazdasági, mint vallási) Inkvizíció újfent megrendült annak hallatán, hogy a Föld – újra! – aktív, helyi, korlátozott, érzékeny, törekeny, remegő és könnyen ingerelhető burokká vált. Egy új Bertolt Brechtnek kellene ábrázolnia, ahogy a *talk show*-k és a Fox News adásaiban sokan (például a Koch testvérek, sok fizikus, számos értelmiségi, rengeteg bal- és jobboldali politikus, továbbá sajnos néhány bíboros és lelkész) gúnyt üznek az új – és egyben nagyon régi – kibillentett és érzékeny Földből, sőt arra vetemednek, hogy tagadják ezt az egész tudományterületet.

Annak érdekében, hogy az első új Földet úgy ír-
hassa le, mint a világegyetem más hulló égitestei kö-
zül egyet, Galileinek félre kellett tennie a klíma, a ki-
billenés és az átalakulás összes fogalmát (leszámítva az
árapályt); hogy felfedezhessék a második új Földet,
a klimatológusok visszaírják a klímát az egyenletbe,
és visszaállítják a Földet annak földi, fertőzött és moz-
gatott állapotába. Galilei Földje tudott keringeni, de
nem voltak „fordulópontjai” [„tipping points”],⁸ sem
„bolygóhatárai”. Michael Hulme szavaival ebben áll,
hogy a diskurzus új formájaként nem „időjárásról”,
hanem „klímáról” beszélünk.⁹ A tudomány előt-
ti Európa látomása a Földet a hanyatlás, a halál és
a romlás pöcegödrének látta, amelyből elődeinknek,
akik szemüket a napok, csillagok és Isten meg nem
rontható szféráira szegezték, csupán az ima, a szemlé-
lődés és a tudás által volt némi reményük szabadulni;
ma, egyfajta ellen-kopernikuszi forradalomként, ép-
pen a tudomány kényszeríti a tekintetünket a Föld-
re, amelyet újfent a viszály, a hanyatlás, a háború,
a szennyezés és a romlás pöcegödrének tekintenek.
Ezúttal azonban sem ima nincs, sem esély arra, hogy

A tudomány előtti Európa
látomása a Földet a hanyat-
lás, a halál és a romlás
pöcegödrének látta, amelyből
elődeinknek, akik szemüket
a napok, csillagok és Isten
meg nem rontható szféráira
szegezték, csupán az ima,
a szemlélődés és a tudás
által volt némi reményük
szabadulni; ma, egyfajta
ellen-kopernikuszi forra-
dalomként, éppen a tudomány
kényszeríti a tekintetünket
a Földre, amelyet újfent
a viszály, a hanyatlás, a
háború, a szennyezés és a
romlás pöcegödrének tekinte-
nek. Ezúttal azonban sem ima
nincs, sem esély arra, hogy
máshova meneküljünk.

máshova meneküljünk. Miután a zárt kozmoszból átléptünk a végtelen univerzumba,¹⁰
most vissza kell térnünk a végtelen univerzumból a zárt kozmoszba – azzal a különbség-
gel, hogy ezúttal nincs rend, se Isten, se hierarchia, se tekintély, tehát szó szerint nincs
„kozmosz”, mely szó egy csinos és jól komponált elrendezést jelöl. Nevezzük hát ezt az új
helyzetet görög nevén *kakosmos*-nak. Micsoda drámán mentünk keresztül: először a koz-
moszból az univerzumba, majd az univerzumból a *kakosmos*-ba! Ez máris elegendő ahhoz,
hogy jobban émelegjünk, mint szegény Sarti asszony Brecht darabjában.

Még ha folytatnunk is kell a harcot azokkal, akik tagadásban élnek, azt javaslom, egy
pillanatra hagyjuk őket magukra, és ragadjuk meg az alkalmat, hogy előrelépünk közös
kozmetopolitikánk ügyében.¹¹ Ebben a tanulmányban azt akarom megvizsgálni, miféle
ágenciát kellene tulajdonítani ennek az új Földnek. Serres két másik belátása világosabbá
teszi majd a célokat. Éppen az idézett szövegrész előtt Serres megfordítja a „szubjektum”
és az „objektum” jogilag értett eloszlását. (Elvégre *A Természeti Szerződés* mindenekelőtt
jogfilozófiai munka.)

Mától kezdve ugyanis a Föld újra remeg: nem azért, mert sodródik és mozog
nyughatatlan, megfontolt pályáján, nem azért, mert folyamatos változásban van,
a mélyrétegeitől kezdve az őt beburkoló levegőig, hanem azért, mert *a mi tevékeny-
ségünk miatt kezdett változásba*. Az ősi jog és a modern tudomány számára a ter-
mészet biztos referenciapontként szolgált, *mivel nem volt szubjektuma*: az objek-
tivitás mind jogi, mind tudományos értelemben egy *ember nélküli térből* áradt,
amely nem szorult ránk, mi pedig de jure és de facto függünk tőle. Mostantól
fogva mégis *olyannyira tőlünk függ*, hogy rengeni kezd, és mi magunk is aggódunk
ettől a megszokott egyensúlytól való eltéréstől. Megzavarjuk a Földet, és megre-
megterjük! Most aztán *újra rendelkezik szubjektummal*.¹²

A könyv ugyan nem idézi fel „Gaia” nevét, és még azelőtt
íródott, hogy az „antropocén” címke széles körben elter-
jedt volna, mégis egyértelmű, hogy a szubjektum és az ob-
jektum helyzetének ugyanarra a teljes felforgatására utal.
A tudományos forradalom óta az ember nélküli világ ob-
jektivitása biztos talajt nyújtott egy kétségbevonhatatlan
jus naturalism számára – ha a vallásnak és az erkölcsnek
nem is, legalább a tudománynak és a jognak. Ugyan mit
találunk, amikor az ellen-kopernikuszi forradalom ide-
jén a természeti törvény egykor biztos talajára tekintünk?

Szubjektumnak lenni nem azt
jelent, hogy autonóm módon
cselekszünk egy objektív
háttér előtt, hanem azt,
hogy az *ágencián más szub-
jektumokkal osztozunk, ame-
lyek szintén elveszítették
autonómiájukat*.

⁷ Bertold BRECHT, *Galilei élete*, ford. UNGVÁRI Tamás, Európa, Budapest, 1958.

⁸ Fred PEARCE, *With Speed and Violence: Why Scientists Fear Tipping Points in Climate Change*, Beacon, Boston, 2007.

⁹ Mike HULME, *Why We Disagree About Climate Change: Understanding Controversy, Inaction and Opportunity*, Cambridge UP, Cambridge, 2009.

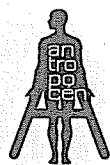
¹⁰ Alexandre KOVRÉ, *From the Closed-World to the Infinite Universe*, Johns Hopkins UP, Baltimore, 1957.

¹¹ Isabelle STENGERS, *Cosmopolitics I*, ford. Robert BONONNO, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2010.

¹² SERRES, *The Natural Contract*, 86. (Kiemelések: B. L.)

A tetteink nyoma mindenhol szemmel látható! És nem a korábbi formában, ahogyan a Nyugati Férfi Szubjektum uralta a természet vad és ádáz világát az Ő uralkodásról alkotott vakmerő, erőszakos és időnként hübriszel átitatott álmán keresztül. Nem, ezúttal olyan ágenssel találjuk szemben magunkat, amely a régi tudomány-előtti és nem-modern [prescientific and nonmodern] mítosz szereplőihez hasonlóan¹³ jogosult a „szubjektum” névre, mivel őt (legyen akár férfi vagy nő) *alá lehet rendelni* [subjected] szeszélyeknek, rossz humorérzéknek, érzelmeknek, reakcióknak vagy akár egy másik, olyan ágens bosszújának, aki szintén a „szubjektum” minőségével rendelkezik, ugyanis *alárendelődik* az ő tetteinek. Az emberek ebben a radikális értelemben nincsenek többé egy objektív természetnek alárendelve, hiszen az, ami eljut hozzájuk, egyúttal a cselekvés erőteljesen szubjektív formája. Szubjektumnak lenni nem azt jelenti, hogy autonóm módon cselekszünk egy objektív háttér előtt, hanem azt, hogy *az ágencián más szubjektumokkal osztozunk, amelyek szintén elveszítették autonómiájukat*. Mivel mostantól szembesülünk ezekkel a szubjektumokkal – vagy inkább kvázi-szubjektumokkal –, el kell hagynunk az uralkodásról szóló álmainkat, valamint a teljes naturalizálásról szóló fenyegetést.¹⁴ Kant szubjektum és objektum kétágazása nélkül, Hegel Abszolút Szellem nélkül, Marx dialektika nélkül. A Föld azonban egy másik radikális értelemben sem „objektív” többé: nem helyezhető kellő távolságra és nem fosztható meg az Ő embereitől. Az emberi működés mindenütt szembeütközik – a tudás előállításában *éppen annyira*, mint annak a jelenségnek az előállításában, amelyet ezek a tudományok hivatottak jegyzébe venni.

Serres megoldásában az ezekkel a kvázi-szubjektumokkal való új társadalmi egyezség megkötésének furcsa gondolata tűnik megvalósíthatatlannak. Nem a szerződés gondolatának szokatlansága miatt (mint ahogy felvetésének számos kritikája gondolta), hanem azért, mert negyed évszázad alatt a dolgok túl sürgetővé és erőszakossá váltak ahhoz, hogy a különböző felek között kötött szerződés meglehetősen békés projektje elérhetetlennek tűnjön. A háború ezerszer valószínűbb, mint a szerződés. Máskülönben eltérő törvényekhez kell fordulnunk, a polgári törvénykönyvtől a büntetőjogig. Az olyan szavak, mint *szimbiózis*, *harmónia*, *egyezség*, *összhang*, a mély ökológia mindezen ábrándjai korábbi, kevésbé sötét idők ízét hordozzák. Azóta minden rosszabbra fordult. A legtöbb, amit tehetünk, hogy ragaszkodunk a *jus gentium* új formájához, amely megvéd bennünket egymástól és attól, amit James Lovelock „Gaia bosszújának” nevez.¹⁵ Isabelle Stengers szavaival ma az a feladat, hogy inkább „megvédjük magunkat”.¹⁶ A saját összefonódó ellentétei szeszélyeinek alárendelt új szubjektumok nem szerződéseket próbálnak kötni, hanem olyan vitába bonyolódnak, amely sokkal primitívebb annál, mint

¹³ Eduardo KOHN, *How Forests Think: Toward an Anthropology beyond the Human*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 2013.

¹⁴ Bruno LATOUR, *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*, ford. Catherine PORTER, Harvard UP, Cambridge, MA, 2013.

¹⁵ James LOVELOCK, *The Revenge of Gaia: Earth's Climate Crisis and the Fate of Humanity*, Basic Books, New York, 2006.

¹⁶ Isabelle STENGERS, *Au temps des catastrophes: Résister à la barbarie qui vient*, Les Empêcheurs, Párizs, 2009.

...akkoriban még álmodozhattunk arról, hogy „szerződést kötünk a természettel”. Gaia azonban egy teljesen más szubjektum – sőt talán teljesen más szuverén is egyben.

ami a piacokon vagy bíróságokon zajlik. Nincs idő se kereskedelemre, se ünnepélyes eskütelekre. Hobbes rendszerével ellentétben a „természeti állapot” egy veszélyes hajlamnak köszönhetően úgy tűnik, hogy *követi*, és nem megelőzi vagy kíséri a polgári egyezség idejét. Huszonhárom év alatt a civilizáció állapota annyira visszaesett, hogy Serres

szükségmegoldása a nosztalgia különös formáját idézi fel bennünk: igen, akkoriban még álmodozhattunk arról, hogy „szerződést kötünk a természettel”. Gaia azonban egy teljesen más szubjektum – sőt talán teljesen más szuverén is egyben.¹⁷

Annak érdekében tehát, hogy hasznát húzzunk Serres jogi megoldásától megfosztott belátásából, kissé mélyebbre kell ásunk, és meg kell állapítanunk, hogy a geotörténetben mozgósított létezők különböző típusai hogyan képesek lecserélni a különböző, ágenciájukat meghatározó vonásokat. A „*trait*” szó pontosan az a jogból, geopolitikából, tudományból, építészetből és geometriából vett technikai kifejezés, amelyet Serres az egykori szubjektumok és egykori objektumok közötti kereskedelmi övezet megnevezésére használ.

Mi több, a francia *trait* szó az angol *draft*-hoz hasonlóan egyszerre jelenti az anyagi köteleket és az írás elemi vonását: pont és vonal, bináris ábécé. Az írott szerződés kötelezi és összeköti azokat, akik a nevüket vagy egy X-et írnak a záradékok alá. [...] Az első tudományos rendszert, a newtonit, az *attrakció* köti össze: *megint ugyanaz a szó, ugyanaz a vonás, ugyanaz a képzet. A hatalmas égitestek megragadják és felfogják egymást, valamint törvény köti őket, ezt meg kell hagyni, ez a törvény azonban a szerződés tükröképeként elsődleges jelentésében zsinegek halmaza*. Bármelyik bolygó legkisebb mozgása közvetlen harással van az összes többire, amelyek reakciója akadálytalanul hat az előbbire. A megkötések e halmazán keresztül a Föld bizonyos tekintetben *felfogja* más testek *nézőpontját*, hiszen kénytelen együtt rezonálni az egész rendszer eseményeivel.¹⁸

Milyen rendkívüli azt állítani, hogy a szerződéses viszony legjobb példája a newtoni gravitációs törvény! Hogy tudja valaki belerángatni a newtoni *attrakciót* egy „*nézőpontokról*” és „*felfogásról*” szóló antropocentrikus érvelésbe? Itt nincs senki, aki „láthatna” vagy „értelmezhetne” bármit is. Vajon ez nem csupán a nyelvjátékok közötti csúszkálás azon fajtája, amely Serres tudományantropológiáját annyira a kritikák keresztüzébe állította, és általában oly sok megvetésnek tette ki a humán tudományokat? A probléma persze abban áll, hogy eleget tegyünk ennek a mondatnak anélkül, hogy pusztán szellemes

¹⁷ Bruno LATOUR, *Facing Gaia: Six Lectures on the Political Theology of Nature* (előkészületben: John Wiley & Sons, 2017).

¹⁸ SERRES, *The Natural Contract*, 108–109. (Kiemelések: B. L.)

metaforának néznénk azt. A továbblépéshez olyan lassan kell haladnunk, hogy világosan megértsük azokat a feltételeket, amelyek szerint mindez több lehet egy képnél.

Simon Schaffer nagyszerű tanulmánya¹⁹ óta tudjuk: először is azt kell emlékeztetnünk, hogy Newtonnak magának is a saját kultúrájából kellett kifejlesztenie az új ágens *vonásait*, amely aztán „attrakcióként” vált ismertté. Ami azt illeti, ez nem antropocentrikus volt, sokkal inkább *angelocentrikus*. Annak érdekében, hogy felvehesse a harcot a karteziánus forgóröppentyűkkel, Newtonnak olyan ágens kellett kigondolnia, amely képes volt távolról, *közvetlenül* átvinni a cselekvést. Akkoriban semmilyen alak nem állt rendelkezésére, amelyre rábízhatták volna a közvetlen mozgás átvitelét, az angyalokat leszámítva... Több száz oldalnyi angyaltannal később Newton képes lett fokozatosan lecsípni a szárnyukat, és átalakítani ezt az új ágens az „erővé”. „Teljesen objektív” erő volna mindez? Meglehet, azonban a háttérből továbbra is hajtják az angyali, „közvetlen üzenőrendszerrel” szóló több ezer éves merengések. A tisztaság nem a tudomány alapanyaga: az erő mögött az angyalok láthatatlan szárnyai továbbra is suhognak.

Ahogy az egész tudománytörténet – amelynek korai munkássága révén maga Serres is nagymértékben részét képezi – gyakran megmutatta, nem könnyű a tudományos fogalmak felbukkanását követni anélkül, hogy számba ne vennénk azt a roppant kulturális hátteret, amely lehetővé teszi a tudósoknak, hogy először *megelevenítsék* [animate], aztán később, de csakis később, *élettelenítsék* [deanimate] e fogalmakat. A hivatalos tudományfilozófia ugyan egyedül az utóbbi lépést tekinti jelentősnek és racionálisnak, ennek éppen az ellenkezője igaz: a megelevenítés a lényegi jelenség: az élettelenítés a felszínes, az alárendelt, a vitás és az esetek többségében bosszúsomjas eljárás.²⁰ Nem az a nyugati történelem egyik legnagyobb rejtvénye, hogy „egyesek még mindig hisznek az animizmusban”, hanem az a sokak által máig dédelgetett naiv hiedelem, hogy az élettelen világ pusztán anyag; éppen akkor, amikor ők maguk szaporítják az ágenciákat, amelyekkel nap nap után egyre jobban összegabalyodnak. Amint haladunk előre a geotörténetünkben, ez a hiedelem annál nehezebben értelmezhető.

Legalább két mód áll rendelkezésünkre, egy szemiotikai és egy ontológiai, hogy figyelmünket az ágencia e közös alapjára irányítsuk, mielőtt hagynánk kettéágazni előre és élettelenre. Lássuk először a szemiotikait.

A regényekben az olvasóknak nem esik nehezükre, hogy számos olyan ellentmondásos cselekedetre találjanak példát, amelyekkel a szereplők egyidejűleg fel vannak ruházva. Figyeljük meg például ebben a Tolsztoj *Háború és békéjéből* vett híres részletben, amint Kutuzov herceg cselekvésre határozza magát:

A kozákokról kapott hír, amelyet a kiküldött járőrök is megerősítettek, azt bizonyította, hogy az események végleg megértek. A megfeszített húr elpattant, berregni kezdett az óra, és megszólalt a muzsika. Kutuzov minden állítólagos hatalma, minden tehetsége, tapasztaltsága és emberismerete ellenére sem akadályozhatta most már tovább ezt az elkerülhetetlen hadmozdulatot, és figyelembe véve Benningsen levelét, aki személyesen az uralkodónak küldött jelentést, figyelembe véve a tábornokok egyhangú kívánságát, a császár feltehető óhaját és a kozákok szerzte értesülést, kiadta a parancsot arra, amit céltalannak, sőt károsnak tartott – áldását adta erre a befejezett tényre.²¹

A döntéseit racionális *szubjektumként* kézben tartó hadvezér gondolatától ugyan mérföldekre vagyunk, ugyanakkor a „befejezett tény” nem passzív *objektumként* kényszeríti cselekvésre Kutuzovot. Az első mezőgazdasági metaforán („az események végleg megértek”) és az azt követő technikain („berregni kezdett az óra”) kívül számos további eseményt kell számba venni: a kozák igencsak kétséges jelentését, a saját szárnysegédje által ellene szervezett összeesküvést, tábornokai finom nyomásgyakorlását, valamint a császár óhajának Kutuzov által kipuhított értelmezését. Ha a mozdulat végül „*elkerülhetetlen*” volt, a hadvezér, bár „*céltalannak, sőt károsnak*” tartotta azt, „*kiadta a parancsot*” és „*áldását adta*”. (A regény olvasói emlékezhetnek, hogy a szövegben Kutuzov később mindent megtesz, hogy késleltesse az ütközetet, amelyet mindazonáltal megnyer majd, mert képes volt szinte teljesen tétlen maradni a napóleoni Grande Armée zaklatott meneteléseivel és ellenmeneteléseivel szemben!)

Ha ezt a fővezéri nem döntést [nondecision] annyira valóságként találjuk, az pontosan azért van így, mert a szerző összekeveri azokat a vonásokat, amelyek segítenének nekünk az objektumok és a szubjektumok megkülönböztetésében: az egyik oldalon a „befejezett tény” és az „elkerülhetetlen hadmozdulat,” a másikon a „hatalom, a tehetség, a tapasztaltság és az emberismeret” található. A nagy regények a cselekedetek eredetét annyira szétszórják, hogy az adott korban rendelkezésre álló hivatalos filozófia képtelen lépést tartani vele. Innen azonban egy általánosabb tanulság is levonható. A moderneket az teszi olyan rejtélyessé az antropológusok számára, hogy soha semmilyen hasonlóság nem fedezhető fel az objektívnek és a szubjektívnek kiszabott vonások, valamint az elosztásuk valósága között. Ezért jelenthettem ki, hogy „sohasem voltunk modernek”.²² Az antropocén korában, ahol az objektumok és a szubjektumok teljes összekeveredését tapasztaljuk, lehetséges, hogy Tolsztoj olvasása sokat segíthetne azokon a geomérnökökön, akiket Clive Hamilton rémisztő új könyvében ábrázol, és bemutatja, hogy a bolygó megmentésére szánt számos terv közül egyik örültebb a másíknál.²³ Feltéve, hogy azok, akik a magukénak gondolják a teljes irányítást – ezeket nevezi Hamilton

¹⁹ Simon SCHAFER, *Newton on the Beach: The Information Order of Principia Mathematica* = History of Science, 2009/47, 243–276.

²⁰ David ABRAM, *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-Than-Human World*, Vintage Books, New York, 1997.

²¹ Lev TOLSTOJ, *Háború és béke*, ford. MAKAI Imre, Európa, Budapest, 1967, 4. kötet, 83–84.

²² Bruno LATOUR, *Sohasem voltunk modernek*, ford. GECSER Ottó, Osiris–Gond, Budapest, 1999.

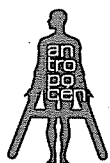
²³ Clive HAMILTON, *Earthmasters: The Dawn of the Age of Climate Engineering*, Yale UP, New Haven, 2013.

Földmestereknek –, sohasem fogják jobban irányítani a dolgokat Kutuzovnál, képzeljük csak el, mekkora zűrzavart okoznak majd, ha átadjuk nekik a Földet!

Ellenvetésként mondhatnánk, hogy a regényírókat azért fizetik, hogy kipuhatolják az emberi lélek redőit, és nem csoda, hogy képesek bonyolítani azt, aminek a filozófusok helyett inkább a tisztázását részesítik előnyben. És igaz, hogy Kutuzov példájában nem szerepel egy olyan ágens sem, amely valódi természeti erőnek számítana. A technikai metaforák ellenére mindvégig emberek között maradunk. De hadd hozzak most egy példát egy bestsellerből, amelynek a címe rendkívül modern: *A természet irányítása*.²⁴ John McPhee beszámolója rendkívüli történetek tárháza, amelyekben hősies emberek szállnak szembe a legyőzhetetlen természeti erőkkel: vízzel, hegyomlásokkal és vulkánokkal. Engem itt két szó szerinti helyettesítés érdekel: az egyik a két folyó, a Mississippi és az Atchafalaya közötti, a másik pedig a két versengő folyó és egy emberi ágens, az Amerikai Hadmérnökök Alakulata [US Army Corps of Engineers] közötti helyettesítés.

McPhee a következő helyzetet vázolja: az, hogy a Mississippi továbbra is New Orleans mellett folyik, az egyetlen műremeknek köszönhető, amely a folyón felfelé, egy apró folyókanyarulatban helyezkedik el, és megóvja az óriási folyamat attól, hogy az Atchafalaya sokkal kisebb, sajnos azonban *sokkal alacsonyabb* medre bekebelezze. Ha ezen a gáton rés nyílna (a fenyegetés évente visszatér), a teljes Mississippi New Orleanstól nyugatra kötne ki, hatalmas áradásokat okozva és megzavarva az amerikai gazdaság szállítási infrastruktúrájának jelentős részét. Mondani sem kell, a hadmérnökök nem vették figyelembe Mark Twain klasszikusan retromodern figyelmeztetését:

Aki azonban csakugyan ismeri a Mississippit, azon nyomban megmondhatja – no persze csak úgy csendben, magában –, hogy jöhet akár tízezer ilyen Folyamügyi Hivatal, a világ valamennyi aranybányájával a háta mögött sem lesz képes megfékezni, törvények igájába törni ezt a szilaj folyamatot, sohasem lesz képes parancsolgatni neki: eriggy ide, meg oda; nem számíthat engedelmességre [...] a Folyamügyi az égi bolygók pályáját is akképp szabályozhatná, „kedvére”, ahogy a Mississippi ésszerű megrendszabályozása sikerül majd neki.²⁵

Ezzel szemben a hadmérnökök a határokat feszegették, amikor a Mississippi folyását rögzítették, és segítettek neki elkerülni, hogy a másik folyó bekebelezze. Csakis azzal a fortélyal tudják elhárítani ezt a fenyegetést, hogy a folyás egy részét átengedik a gáton, miközben amiatt aggodnak, hogy egy erős áradás elsöpörheti az egész szerkezetet.

Bármilyen lenyűgöző legyen is a helyzet, nem időzhetem nála hosszabban, mint amennyi időm a *Háború és béke* útjaira és kerülőútjaira volt. Mindössze fel akarom hívni a figyelmet a vonások [traits] cseréjére McPhee elbeszélésének egy részletében:

Az Alakulat nem volt abban a *politikai vagy erkölcsi* helyzetben, hogy *kiapasz-sza* [kill] az Atchafalayát. Vízzel kellett *táplálnia*. A *természet törvényei* szerint minél több vizet adtak az Atchafalayának, annál többet akart volna elvenni, mivel ez volt a *meredekebb* folyó. Minél több vizet kapott, annál mélyebb lett a medre. Az Atchafalaya és a Mississippi közötti szintkülönbség tovább növekedett volna, és ezzel kedvezőbb *feltételeket* adtak volna ahhoz, hogy az előbbi *elragadja* az utóbbit. Az Alakulatnak ezzel kellett *megküzdenie*. Egy olyan szerkezetet kellett *építeniük*, amely a Mississippi egy részét az Atchafalayának *adja*, miközben *megakadályozza*, hogy az *elragadja* az *egészet*.²⁶

A „*természet törvényei*” kifejezés nem *semlegesíti* a két folyó közötti, McPhee által színre vitt viszály agenciáját – hasonlóan ahhoz, ahogy Tolsztoj beszámolójában a „*megfeszített húr elpattan*” sem tud kivonni minden akaratot Kutuzov döntéséből. Éppen ellenkezőleg, a kisebb, de mélyebb folyó és a sokkal szélesebb, viszont magasabban fekvő közötti kapcsolat biztosítja a két főhős *céljait*, ez adja számukra a *vektort*, amely igazolja a „*kiapasz*” és „*elragad*” szavakat a „*meredekebb*”, tehát veszélyesebb cselekvővel szemben. A célok birtoklása elemi részét képezi annak, ami meghatároz egy cselekvőt. Dacára annak a hivatalos rögeszmének, hogy megvonjuk a célokat a „*fizikai*” cselekvőtől, ez a gyakorlatban kivitelezhetetlen. Ahelyett, hogy folyton a természeti entitások „*antropomorfizálásának*” veszélyeire mutogatnánk, legalább annyira kellene ügyelnünk a bizarr „*phusimorfizálásunk*” elkerülésére, vagyis arra, hogy olyan objektumokként tekintünk rájuk, amelyeket kizárólag kauzális előzményeik határoznak meg. Éppen egy ilyen esetben, ahol a helyettesítést olyan szerkezeten keresztül hozzák működésbe, amely arra épült, hogy úgy „*táplálja vízzel*” az Atchafalayát, hogy „*megakadályozza, hogy elragadja az egészet*”. Ezt a szövegrészt olvashatnánk azon érvelés példajaként, amelyben Serres leírja, miként kötnek bennünket és hogyan kötődünk az előbbi természeti ágenssekhez („a Föld bizonyos tekintetben *felfogja* más testek *nézőpontját*”), de úgy is, mint a mérnöki munka veszélyeire való közvetlen figyelmeztetést: a szubjektum előbbi oldalán nem létezik az uralkodás; az utóbbi, az objektum oldalán pedig nem létezik élettelenítés. Ahogy az egyik mérnök megfogalmazta, a kérdés nem az, vajon az Atchafalaya elragadja-e a Mississippit, „hanem az, hogy mikor”. Csöndesen és szerényen kijelenti, hogy „mindaddig sikerült csillapítanunk ezeket a gondokat” (92). A „*csillapít*” remek ige: Kutuzov bizonyára ugyanolyan jól értette volna.

Mondhatjuk, persze, hogy az újságírók csak újságírók, pusztán történetmondók, akár csak a regényírók. Tudjuk, hogy van ez velük: mindig késztetést éreznek arra, hogy valamilyen cselekményt *adjanak hozzá* ahhoz, aminek lényegében az akarat, a terv, a cél vagy a rögeszme mindenféle formájától *mentesnek* kellene lennie. Még akkor is, amikor

²⁴ John MCPHEE, *The Control of Nature*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1980.

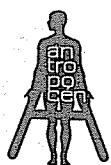
²⁵ Mark TWAIN, *Élet a Mississippin*, ford. BENEDEK Marcell – TANDORI Dezső, Gondolat, Budapest, 1971, 215.

²⁶ MCPHEE, *Control*, 10. (Kiemelések tőlem.)

a tudomány és a természet iránt érdeklődnek, sem tudják megállni, hogy ne írjanak drámát oda, ahol egyébként semmilyen dráma sincsen. Számukra az antropomorfizmus csupán az egyetlen módja annak, hogy elmondják a történeteiket és eladják az újságikat. Ha pusztán „objektív” stílusban írnának a „teljesen objektív természeti erőkről”, akkor a történeteik kevésbé lennének drámaiak. Az okok és következmények láncolatai – és a valódi anyagi világ összetevői – pontosan azért nem váltanak ki semmilyen drámai hatást, mert – és ebben rejlik a dolog szépsége – a következmények *eleve benne foglaltatnak* az okokban: nincs várakozási feszültség, nincs hirtelen átalakulás, metamorfózis vagy kétértelműség. Az idő a *múltból a jelen felé* folyik. Nem erről szól az egész racionalizmus?

Legalábbis ez a bevett elgondolás arról, hogyan kellene tudományos beszámolókat írni; ezt a szokást osztály- és üléstermekben képviselik, még akkor is, ha ennek valótlan-ságát bármilyen tudományos írás legfelületesebb olvasásával bizonyítani lehet. Vegyük például a Salk Institute-ban dolgozó egykori munkatársaim tanulmányának bevezetőjét:

A test stresszes ingerekhez való alkalmazkodási képességét és a stresszhez való hiányos alkalmazkodás szerepét már behatóan vizsgálták. A kortikotropin-felszabadító hormon (CRH) 41 aminosavból álló peptid, és a három paralóg peptidje, az urokortin (Ucn) 1, 2 és 3 mind többféle és jelentős szerepet játszanak a stresszre adott endokrin, autonóm, metabolikus és viselkedési reakciókban. A CRH családjába tartozó peptidek és receptoraik, valamint a periférián az endokrin, kardiovaszkuláris, reproduktív, gasztrointesztinális és immunrendszerek működésében is, továbbá perifériálisan cselekednek az endokrin, kardiovaszkuláris, reproduktív, gasztrointesztinális és immunrendszerekben. A CRH ligandumok hatásmechanizmusának kezdeti cselekvése a G-protein-kapcsolt-receptorokhoz (GPCR) való kapcsolódás.²⁷

Amint lebontjuk a mozaikszavakat és lecseréljük a (műfajban kötelezően használatos) szenvedő szerkezetet a tényleges „kutatást” végző tudósok cselekedeteire, rögvést megtaláljuk az aktánsokat [actant]²⁸ – az első a CRH, aztán később a CRH receptor –, amelyek mindazzal az elevenséggel rendelkeznek, amellyel a Mississippi és Kutuzov döntésének bonyodalmai – olyannyira, hogy a CRH receptor fél évszázadon keresztül túljárt ennek a csoportnak az eszén! Hiszen ha egy élettelen tárgy „magában foglalja” az „étvágyat, a függőséget, a hallást és a neurogenézist”, és „perifériálisan cselekszik” az „endokrin-, kardiovaszkuláris, reproduktív, gasztrointesztinális és immunrendszerekben”, az meglehetősen sok „elevenséget” jelent.

²⁷ Christy Rani GRACE et al., *Structure of the N-terminal domain of a type B1 G protein-coupled receptor in complex with a peptide ligand* = PNAS, 2007/12, 4858–4863. (Kiemelések: B. L.)

²⁸ [Latour a cselekvőre három különböző fogalmat használ (*agent*, *actor*, *actant*), és ezek pontos jelentése elbizonytalanodik az életmű alakulása során. Latour korai műveiben (*Pandora's Hope*) az *actor* szóban rejlő antropocentrizmust az *actant* terminus bevezetésével ellensúlyozza, amely a cselekvőképességgel rendelkező nem emberi létezőkre utal. Ez a különbség elmosódik a későbbi művekben (*Reassembling the Social*), ahol az *actor* mindkettőt képviseli, az *actant* pedig új jelentést vesz fel: a még formát nem öltött, a cselekvést mégis meghatározó actort jelöli. A terminus itt is ebben a jelentésében szerepel. – A ford.]

Ahogy sok évvel ezelőtt ugyanebben a salki laboratóriumban rájöttem, a tudományos beszámolókat az teszi a szemiotikai vizsgálat olyan kedvező terepévé, hogy nem vezet máshol út a mozgósított ágensek alakjainak meghatározására, csakis azokon a *cselekedetek* keresztül, amelyek segítségével lassan bemérik őket. A Kutuzovhoz hasonló hadvezérekkel és a Mississippi-féle folyókkal ellentétben az ő *kompetenciáikat* – vagyis *egzisztenciájukat* – csak jóval a *teljesítményük* [performance] – vagyis a *cselekedeteik* – után állapítják meg. Ennek az az oka, hogy a legostobább olvasó is el tud képzelni – mindegy, hogy milyen homályosan – egy orosz marsallt vagy a Mississippi folyót előzetes tudásra hagyatkozva. A CRH-val ez másként van. Mivel nem létezik előzetes tudás, minden vonást valamilyen kísérlettel kell létrehozni. A CRH receptor már jóval azelőtt „cselekvések neve” volt, mielőtt úgymond „*vonásai*” lettek volna; eszerint pedig a kompetenciák megelőzik, és nem követik a teljesítményeket.

Ez az oka annak, hogy az „objektív írás” hivatalos változata annyira elavultnak tetszik, különösen olyan időkben, amikor például az arról szóló „objektív beszámoló”, hogy „május 3-án, pénteken Mauna Loában a szén-dioxid koncentráció a 339,29 ppm-hez közelített”, nem csupán hír, nemcsak sztori vagy dráma, hanem egyszerre egy tragédia cselekménye. Olyan tragédiáé, amely sokkal tragikusabb minden korábbi színdarabnál, hiszen most már elképzelhetőnek tűnik, hogy az emberi cselekvők talán *túl későn* érnek a színre ahhoz, hogy orvosolni tudják a helyzetet... A nyugati civilizáció legnagyobb becsben tartott alakzatának megfordítása nyomán az emberi társadalmak beletörődtek abba, hogy a néma objektum szerepét játsszák, míg a természet váratlanul átvette az aktív szubjektumét! Ebben áll a „globális felmelegedés” rémisztő jelentősége: a háttér és előtér meglepetésszerű felcserélődésével az *emberi* történelem megdermedt, és a *természettörténet* az, amely rettentő sebességgel továbbhalad.

A nyugati civilizáció legnagyobb becsben tartott alakzatának megfordítása nyomán az emberi társadalmak beletörődtek abba, hogy a néma objektum szerepét játsszák, míg a természet váratlanul átvette az aktív szubjektumét!

Gaia alakja azonban nem egyenlő a természettel, és éppen ezért a szemiotika eredményeit ki kell egészítenünk egy ontológiai feltevessel. A szemiotika mint a szövegekben fellelhető minden átalakulás forrása azt jelöli, amit „morfizmusoknak”, vagy még inkább „x-morfizmusoknak” neveztem; az „x” azoknak az összetett szavaknak az első részét helyettesíti, mint például az „antropo-”, „angelo-”, „bio-”, és „ideomorfizmusok”. Valójában nem az előtag számít igazán, hanem a „morf” szó, amely *formát* vagy *alakot* jelent. Az a lényeg, hogy a Kutuzovhoz vagy a Hadmérnökök Alakulatához hasonló emberi szubjektumot előzetesen nem ismerjük jobban, mint egy folyó, egy angyal, egy test vagy egy agy által kibocsátott hormon *alakját*. Éppen ezért semmi értelme az „antropocentrizmus” bűnével vádolni a regényírókat, a tudósokat vagy a mérnököket, amikor ezek „ágenciát

tulajdonítanak” valaminek, aminek „ezt nem kellene birtokolnia”. Éppen ellenkezőleg: ha egymásnak ellentmondó „morfizmusok” különböző fajtáival kell megküzdeniük, annak az az oka, hogy megpróbálják felfedezni ezen ismeretlen *aktánsok* alakját. Mielőtt ezeket az aktánsokat stílussal vagy műfajjal ruháznák fel, vagyis azelőtt, hogy jól felismerhető cselekvőkké [actor] váljanak, hogy úgy mondjam, őket egyazon üstben kell kifőzni, péppé zúzni és megérlelni. Még a legtiszteletreméltóbb entitások is – regényalakok, tudományos fogalmak, technikai eszközök, természeti jellegzetességek – mind ugyanabban a boszorkányüstben születnek, ugyanis szó szerint ott laknak az *alakváltók*.

Az ontológiai felvetés, amelyet javasolni szeretnék, és amelyre a szemiotika közös kereskedelmi övezetként – vagyis morfizmusként – utal, nem más, mint *magának a világnak a tulajdona*, nem csupán a világról tudósító nyelv tulajdonsága. Bár ezt nehéz szem előtt tartani, a szemiotika azonban (legalábbis olyanok kezében, mint Peirce és Greimas) sohasem korlátozódott a diskurzusra, a nyelvre, a szövegre vagy a fikcióra. Ami azt jelenti, hogy ez

...valamennyi diskurzus lehetősége a saját létezésüket kereső ágensek jelenlétéből adódik.

minden ágens tulajdonsága, amennyiben továbbra is ágenciával rendelkezik; ez egyaránt igaz Kutuzovra, a Mississippire és a CRH receptorra. Minden ágensre vonatkozik, hogy a cselekvés a létezésüket, a fennmaradásukat jelenti, és ez a *jövőből a jelenbe érkezik*; addig cselekednek, amíg nem kockáztatják

meg a létezés határainak átlépését – különben teljesen eltűnnek. Más szóval a létezés a jelentés szinonimája. *Amíg cselekednek, az ágenseknek van jelentésük.* Ez az oka, hogy e jelentés folytatható, nyomon követhető, megragadható, lefordítható és beszéddé alakítható – mindez pedig nem azt jelenti, hogy „a világ minden dolga a diskurzus ügye lenne”, hanem inkább azt, hogy valamennyi diskurzus lehetősége a saját létezésüket kereső ágensek jelenlétéből adódik.

A történetmondás nem csupán az emberi nyelv tulajdonsága, hanem egy olyan világba való belevettség egyik következménye, amely világ önmagában is teljesen kidolgozott és tevékeny. Könnyen belátható, hogy miért teljesen lehetetlen elmesélni a közös geotörténetünket anélkül, hogy mindannyian – regényírók, hadvezérek, mérnökök, tudósok, politikusok, aktivisták és polgárok – közelednénk egymáshoz egy ilyen közös kereskedelmi övezeten belül. Ez az oka annak, hogy egy olyan regényíró, mint Richard Powers képes volt annyi elbeszélői hatékonyságot kinyerni a tudományos szövegek belső működéséből: az új entításban minden akció és feszültség, ami a kutatási cikkek határvidekét alkotja.²⁹ A való világban az idő a jövőből a jelenbe folyik, és ez az, ami Powers regényeit izgalmassá teszi a tudósok és olvasók számára. (A tankönyvek stílusa teljesen más műfaj – nekik köszönhető, hogy hitelt adtak a világ élettelen szemléletének, amelyet helytelenül neveznek „tudományos világképnek”).³⁰

²⁹ Richard POWERS, *The Gold Bug Variations*, William Morrow, New York, 1991; Uő, *The Echo Maker*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2006.

³⁰ Françoise BASTIDE, *Una Notte con Saturno: Scritti semiotici sul discorso scientifico*, ford. Roberto PELLERÉ, Meltemi, Róma, 2001.

Annak oka, hogy ez a nézet folyton háttérbe szorul, az a hosszú időszak, amely során a „tudományos világnézet” a *visszajára fordította ezt a rendet*, és feltalálta az „anyagi világ” gondolatát, amelyben a világot alkotó minden létező ágenciáját eltüntették. Az élőhalott atmoszféra, amelyben a „természeti világ” hivatalos változata minden ágenszt összezsugorított, hogy a tudományos és mérnöki szakmák sorra szaporodhassanak, ebből a megfordításból ered: többé semmi sem történik, hiszen az ágensnek állítólag saját elődje „egyszerűen okozója”. Minden cselekvést az előtagra ruháztak. A következménynek akár ott sem kellene lennie. Ahogy franciául mondjuk: „il n'est là que pour faire de la figuration” (pusztán a számok kedvéért van ott). Felsorolhatjuk ugyan az egymásra következő elemeket, de az *eseményjellegük* már elveszett. (Emlékszik arra, amikor tudományos tényeket tanult az iskolában? Ha gyakran unatkozott, annak ez volt az oka!) A „tudományos világnézetben” rejlik ellentmondás abban áll, hogy sikerült *kivonniuk* a világból a *történetiséget*. Vele együtt pedig, természetesen, a belső *narrativitást*, amely szerves alkotórésze a világban való létezésnek, vagy ahogyan Donna Haraway nevezi, „a világgal való létezésnek”.³¹

Hogyan segíthet ez a – belátom, spekulatív – javaslat a Gaiával való foglalkozásban? Miért tűnik olyan fontosnak, hogy a figyelmünket a természet és a társadalom tartományairól egy közös ágenciára irányítsuk, erre a „metamorf övezetre”, amelyben még azelőtt megállapíthatjuk az aktánsokat, *mielőtt* cselekvőkké válnak; ahol a „metaforák” megelőzik a később összekötődő konnotációk két halmazát, és ahol a „metamorfózis” olyan jelenséget jelöl, amely *előzményként* szolgál mindazon formák számára, amelyeket majd az ágensek öltenek?

Az első indok az, hogy ez lehetővé tenné számunkra, hogy elhagyjuk a furcsa gondolatot, miszerint azok, akik a Földről „élő organizmusként” beszélnek, valamiféle visszamaradt animizmus felé hajlanak. James Lovelock abban a kritikában részesült, hogy tévesen az elevenség hamis rétegét adta az „élettelen anyag” való világához.³² Amennyiben olvasatom helyes, Lovelock éppen az ellenkezőjét tette: tartózkodott számos olyan összefonódó ágens közötti kapcsolat élettelenítésétől, amelyek Gaia földi tartományát alkotják. Továbbá, bár ez vitathatóbb, attól is tartózkodott, hogy eme ágenseket egyetlen kibernetikai rendszer technikai metaforájában foglalja össze. A Föld nem természet, és nem is gépezet. Nem arról van szó, hogy meg kellene próbálnunk valamiféle spirituális dimenziót lehelni merev és szilárd anyagába – miként oly sok romantikus gondolkodó és természetfilozófus próbálta –, hanem arról, hogy tartózkodnunk kellene a lépten-nyomon szembejövő ágenciák élettelenítésétől. A geofilozófiának, a geomorfológiának, a geofizikának, a geográfának, valamint a geopolitikanak nem szabadna kirekesztenie az ágencia semmilyen forrását – beleértve azokat is, amelyeket a korábbi, Földhözragadtaknak nevezett emberek hoztak létre –, ha irányukat a közös geotörténetünk felé akarják venni.

³¹ Donna J. HARAWAY, *When Species Meet*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2008.

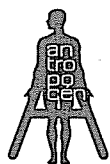
³² Stephen H. SCHNEIDER et al., *Scientists Debate Gaia: The Next Century*, MIT, Cambridge MA, 2008.

A geofilozófiának, a geomorfológiának, a geofizikának, a geográfiának, valamint a geopolitikának nem szabadna kirekesztenie az ágencia semmilyen forrását – beleértve azokat is, amelyeket a korábbi, Földhözragadtaknak nevezett emberek hoztak létre –, ha irányukat a közös geotörténetünk felé akarják venni.

Választanunk kell tehát anyag és anyagság között. Az egyik az élettelenítés elkésett és vitás esete (lényegében egy korlátozott irodalmi műfaj), a másik egy kockázatos, nagyon problémás és gyönyörű *inter-capture* (Deleuze fogalma)³³ az ágensek történetisége és azon beszámolók narrativitása között, amelyeket mi, beszélő és író emberek nyújtunk róluk. Az anyagot a múltból jelenbe folyó idő furcsa *kauzalitása* állítja elő, az anyagságot a jövőből jelenbe folyó idő, együtt a számos *alkalom*

valóságú meghatározásával, amelyeken keresztül az ágenciákat felfedezik. A jelen helyzet paradoxonja, hogy ez a pont sokkal nyilvánvalóbb sok tudós, mint a többi ember számára. Semmilyen regény- vagy újságíró nem merészkedett a Föld rendszerének olyan sok cselekedetét feljegyezni, mint Peter Westbrook beszédes című könyvében: *Az élet mint geológiai erő. A Föld dinamikája*.³⁴ Hol vagyunk már Galilei holdjaitól!

A második indok, amiért olyan fontos megtalálnunk e „metamorf övezetet”, politikai. A politikának hagyományosan fel kell ruháznia polgárait a felszólalás képességével, valamint az autonómia és a szabadság megfelelő mértékével. Ezeket a polgárokat azonban egyszerre társítania kell a problémás kérdéseikkel, a *dolgaikkal*, a *környezetükkel* [circumfusa] és a különböző tartományokkal, amelyeken belül a létezésük korlátai kirajzolódnak – a *nomossal*. A politikának egy közös világra van szüksége, amelyet fokozatosan össze kell állítani.³⁵ Ez az összeállítás [composition] szükséges a *kozmpolitika* meghatározásához. Egyértelmű azonban, hogy az összeállítás e folyamata ellehetetlenül, ha az, amit össze akarunk állítani, két tartományra van osztva, *egy élettelen és ágencia nélkülire, valamint egy másikra, amely eleven és minden ágenciát magának tud*. Ez a szükség és a szabadság birodalmának – hogy Kant kifejezésével éljünk – olyan kettéválasztása, amely lehetetlenné tette a politikát, és nagyon korán lehetővé tette, hogy a Gazdaság elnyelje. Egyben erre vezethető vissza az ökológiai fenyegetéssel szembeni teljes tehetetlenségünk: vagy hagyományos, szabadság után sóvárgó politikai ágensekként mozgósítjuk magunkat – ez a szabadság azonban nem kapcsolódik az anyag világához –, vagy elhatározzuk, hogy alárendeljük magunkat az anyagi szükség birodalmának – ebben az anyagi világban azonban még a leghalványabban sem emlékeztet semmi a régi idők szabadságára és autonómiájára. Vagy a cselekvés peremei nem bírnak következménnyel az anyagi világra, vagy ebben a világban többé nem vagyunk szabadok, hogy felismerhető módon politikai kapcsolatba lépjünk vele.³⁶

³³ Adrian PARR (szerk.), *The Deleuze Dictionary*, Edinburgh UP, Edinburgh, 2010. 2010. 43–45.

³⁴ Peter WESTBROEK, *Life as a Geological Force: Dynamics of the Earth*, Norton, New York, 1991.

³⁵ Bruno LATOUR and Peter WEIBEL (szerk.), *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, MIT Press, Cambridge, MA, 2005.

³⁶ Bernard YACK, *The Longing for Total Revolution: Philosophic Sources of Social Discontent from Rousseau to Marx and Nietzsche*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1992.

Ha a geotörténet különböző számai szövetkezni tudnának az aktivitás és dinamizmus új forrásaival, akkor megszabadulhatnánk a természet és társadalom közötti régi modernista megkülönböztetéstől, továbbá a két különálló tartományt „kibékító” dialektikus törekvésektől is. Az ökológiai gondolkodás legalább annyi kárt szenvedett a természet és a társadalom két artefaktumát „összeillesztő” próbálkozásoktól, mint a régebbi és erőszakosabb történelemtől, amely a két birodalmat – a szükségét és a szabadságát – kettéválasztásra kényszerítette. Még a szerződés intézménye is azt sugallja, hogy a megállapodásnak két részt vevő fele van: a természet és a társadalom. És semmi sem változott, amikor mind a két, erővel egyesített felet a „természet részének” tekintik. Nem azért, mert ez az emberek „tárgyasításának” túlzott kegyetlenségét jelentené, hanem azért, mert az efféle naturalizáció, egy ilyen „tudományos világnézet” előírása a geotörténet *egyik ágensének* sem szolgáltatna igazságot: a vulkánoknak, a Mississippi folyónak, a lemeztektonikának, a mikrobáknak és a CRH receptornak legalább annyira kevésbé, mint a hadvezéreknek, mérnököknek, regényíróknak, moralistáknak vagy a politikusoknak. Sem a politika kiterjesztése a természetre, sem a természet kiterjesztése a politikára nem segít sehogyan sem abban, hogy kijussunk abból a zsákutcából, amelybe a modernizmus végérvényesen befutott.

Az antropocén korában élni annyit tesz, mint minden más ágenssel osztozni ugyanazon az alakját változtató sorson, amelyet nem lehet nyomon követni, dokumentálni, elmesélni, ábrázolni a szubjektivitáshoz és objektivitáshoz társított régi vonások használatával. Ahelyett, hogy „kibékítenénk” vagy „összeillesztenénk” a természetet és a társadalmat, a döntő politikai feladat ezzel szemben az ágencia lehető legnagyobb mértékű *szétosztása* a *legkülönbözőbb* utakon – egészen addig, amíg minden kapcsolatot el nem veszítünk a szubjektum és az objektum fogalmaival, amelyek többé semmiféle érdeklődésre nem tartanak számot a jelentésük örökségén túl. Attól tartok, a filozófiatörténet olyan vándorlásra kárhoztatott bennünket, mint amilyenre Poszeidón ítéli Odüsszeuszt az *Odüsszeia* végén, amikor arra kényszeríti, hogy *evezővel* a vállán utazzon egészen addig, amíg – a jövődőlés szerint – olyan nép tagjaival nem találkozik, akik annyira járatlanok a hajózás dolgaiban, hogy azt kérdezik majd tőle: „*magszóró lapát-e*, amit a vállain őriz?” Az egészben az a vicces, hogy nekünk nem kell olyan sokat utaznunk ahhoz, hogy olyanokkal találkozzunk, akik nem tudják felfogni a vállunkon cipelt szubjektum–objektum evező értelmét: ilyen a néprajz egésze,³⁷ a legtöbb tudomány, az irodalom java része...

Az antropocén korában élni annyit tesz, mint minden más ágenssel osztozni ugyanazon az alakját változtató sorson, amelyet nem lehet nyomon követni, dokumentálni, elmesélni, ábrázolni a szubjektivitáshoz és objektivitáshoz társított régi vonások használatával.

³⁷ Philippe DESCOLA, *Beyond Nature and Culture*, ford. Janet LLOYD, University of Chicago Press, Chicago, 2013.

Ha olyan világgal élünk, amelyet előzetesen nem élettelenítettek, az nagy változást hoz majd a Földhözragadtak számára. Amikor beszélnek, amikor történeteket mondanak, amikor összegyűlnek a problémás kérdések megvitatására, vagyis *dolgok* köré, amelyek sürgős gyülekezésre készítenek, hiszen meg is osztják őket, a Földhözragadtak nyelve nem fog vadul ingadozni – ahogyan az Emberek és az ő „tényeik” tették – a világ

A geotörténet „geo-” előtagja nem a természethez való visszatérést jelöli, hanem a szubjektum és objektum visszatérését a földbe – a „metamorf övezetbe” –, amely elől mindkettő menekülni próbált: az egyik az élettelenítésen, a másik a túlzott megelevenítésen keresztül.

pontos átirata és a jelöltjétől elszakadt mesterséges jelölő között. Az állításaik magukkal *vonják* majd azt, amihez *kötődnek*, úgy, hogy az többé nem lesz összeegyeztethetetlen a politikai diskurzus megszokott bonyodalmaival. Ellenkezőleg, senki sem tartja majd meglepőnek, hogy a döntései összefonódnak az egykori „természeti erőkkkel”, amelyek addigra teljesen más jelleget öltenek, most, hogy a *szuverenitás* egy sokadik új alakjaként tűnnek fel. Az erők nem a vita lezáróiként lépnek be a politikai térbe, hanem azok éltetőiként. A geotörténet „geo-” előtagja nem a természethez való visszatérést jelöli, hanem a szubjektum és objektum visszatérését a *földbe* – a „metamorf övezetbe” –, amely elől mindkettő menekülni próbált: az egyik az élettelenítésen, a másik a túlzott megelevenítésen keresztül. A Földhözragadtaknak csakis ekkor lesz esélyük arra, hogy nyelvük összeegyeztethető legyen Gaia kifejeződésével. A Politikai Testület régi metaforája új erőre kaphat, ha a Gaiával való együttélés szinonimájává válik.

Sciences Po, Párizs

Fordította: Keresztes Balázs

Noah Heringman

Az antropocén Buffon-olvasata (avagy geológiaként olvasni)*

„A románcok íróját ugyanolyannak kell tekintenünk, mint a valódi történelmi események lejegyzőjét.”
William Godwin: *Of History and Romance* (1797)

Vajon milyen jövőbeli olvasó fog az antropocén meséjén elmerengve így kiáltani: „itt a legfenségesebb románcok egyike, az egyik legszebb költemény, amelyről a filozófia valaha álmodni mert!”² Ahogy a kortárs kutatók megjegyzik, az antropocén meséjének számos verziója nem olvasható geológiaként. Jövőbeli olvasóinknak viszont joggal tűnhet fel, hogy a „fajok” kihalás ellen folytatott küzdelme olyan toposz, mely a románc fosszilis emlékeit hívja elő. Ennek a küldetésnek a pátosza, beleértve a fajok közötti szolidaritás eszméjét, minden bizonnyal nem hagyja majd őket közömbösen – beleborzonganak a mese cselekményének kolosszális arányaiba, vagy épp jól mulatnak rajta. Habár van köztük némi átfedés, Jacques Henri Meister nem pont ezekre a toposzokra gondolt, amikor a fentebb idézett felkiáltással üdvözölte George-Louis Leclerc, azaz Buffon grófjának *A természet korszakai* (*Les époques de la nature*, 1788) című művét. Ezek a mintázatok inkább Buffon olyan, az antropocén korában élő olvasói számára tűntek fel, mint Claudine Cohen, Elizabeth Kolbert és Jan Zalasiewicz. A tudományos románc mélyen foglalkoztatja azokat az olvasókat, akik az antropocén fogalmát magukénak vallják, vitatni vagy éppen definiálni szeretnék. A kérdés nem az, hogy az antropocén bekövetkeztét „előre látták-e”, habár *A természet korszakai* méltán foglalhat helyet a fogalom intellektuális történetében. Ezt a munka első teljes angol nyelvű fordításnak megjelenése mutatja a legnyilvánvalóbban, melyen jelenleg az antropocén két vezető teoretikusa, Zalasiewicz és Jacques Grinevald dolgozik,

* A cikk megjelenés alatt: Noah HERINGMAN, *Reading Like Geology = Anthropocene Reading: Literary History in Geologic Times*, Pennsylvania State University Press, 2017.

² Jacques-Henri Meister, Avril, *Correspondance Littéraire* 10. (1779), 169–172, 169.